

bilimname XXXIX, 2019/3, 143-164
Geliş Tarihi: 12.09.2019, Kabul Tarihi: 11.12.2019, Yayın Tarihi: 23.12.2019
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.619391>

ORTA ASYA'NIN KADİM MEDENİYET KANDİLİ: KUTADGU BİLİĞ

Şefaettin SEVERCAN^a

Öz

Yusuf Has Hâcib hem İslâm öncesi hem de ilk İslâmî dönem Türk kültürünün günümüze ulaşmasını sağlayan seçkin birkaç Türk bilim insanından biridir. Kutadgu Bilig, insanı merkeze koyarak, Allah-insan, dünya-insan ve ölüm-insan ilişkilerini özelde bir siyaset felsefesi, genelde de bir hayat felsefesi bakışıyla ele alan özgün bir eserdir. Bu bağlamda dönemine ve medeniyetine kandil olan çok önemli bir kaynaktır. Kutadgu Bilig, İslâm öncesi Türk kültür kodlarını barındırmakla birlikte daha çok İslâmlaşma dönemi Türk düşüncesini sunması bakımından da çok özeldir.

Her dönemde, kendi hayat anlayışları çerçevesinde, devrin ihtiyaçlarına uygun, halkın durumunu dile getiren, hükümdarlara, vezirlere ve diğer üst düzey devlet erkânına, halkın dertleriyle ilgilenmelerini ve özellikle de âdil davranmalarını öğütleyen, uyarıcı ve yol gösterici hem ilmî hem de popüler eserler hep yazıla gelmiştir. Bu eserlere ilim tarihimizde “siyasetnâme” adı verilmiştir. Bu eserlerde temel olarak iki ekol göze çarpar. Bunlardan biri Eflatun ve Aristo’nun fikirlerinin ağırlıkta olduğu Batı ekolüdür. Diğeri ise, İbn Mukaffa’nın Edebü’l-Kebîr ve Edebü’s-sagîr ve Risâletü’s-sahâbe adlı eserleri, Cahız’ın Kitabü’t-Tâc fî ahlâki’l-mülûk, Keykavus b. İskender’in oğlu Gilan Şah için yazdığı Kâbusnâme ve Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetnâme’sinin etkilerini hissettirdiği Doğu (İran-Hint) ekolüdür. Bu bağlamda Kutadgu Bilig Doğu (İran-Hint) ekolü seçkin ve önemli bir siyasetnamedir. Kutadgu Bilig, bütün diğer ilmî kimlikleri bir tarafa bırakılsa bile, Eflatun’un Devlet’inden daha hayatın içinde; Niccola Machiavelli’nin Prens’inden daha insânî ve daha ahlaklı; Jean Jacques Rousseau’nun Toplum Sözleşmesi ve Tommaso Campanella’nın Güneş Ülkesi Filozofça Bir Devlet Tasarısı’ndan daha gerçekçi; Abdülhamid el-Kâtib’in Doğunun Hükümdarı’ndan; Nizâmü’l-Mülk ve Necmeddin Dâye’nin Siyasetname’lerinden hayatta daha iç içe ve daha klasik bir siyasetnamedir.

Kutadgu Bilig sadece siyasetname özelliği ile sınırlanamaz Siyasetin nasıl olması gerektiğini hem siyasal olan şeylerin hem de doğru ya da iyi siyasal düzenin doğasını bilmek isteği ve bunu bütün muhataplarına aktarma girişimiyle bir

^a Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, severcan@erciyes.edu.tr

siyaset felsefesidir. Bu özelliği ile İslam dünyasında kaleme alınmış olan Siyaset felsefelerinin ilklerinden olan Kutadgu Bilig devlet yönetiminin bir bütün olarak genel ilkelerini konu edinerek devlet-din veya siyaset-din ilişkilerini ele alır. Bu ilişkiler bir taraftan Kur'ân-ı Kerim âyetleri ve Hadislerle ilmek ilmek dokunurken diğer taraftan bu dokumalar mevcut sultana kaftan olarak giydirilir, kılıç olarak kuşatılır. Hedef kitlesi için de medeniyet kandili olarak parlar.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Kutadgu Bilig, Medeniyet, Orta Asya.

THE ANCIENT CIVILISATION CANDLE OF CENTRAL ASIA: KUTADGU BILIG

Yusuf Has Hajib is one of the few distinguished Turkish scientists who have brought the pre-Islamic and early Islamic Turkish culture to the present day. Kutadgu Bilig is an original work that focuses on people, focusing on the relations between God and man, the world and man, and death and human in particular with a political philosophy and a philosophy of life in general. In this context, it is a very important resource that sheds light on its period and civilization. Although Kutadgu Bilig contains pre-Islamic Turkish cultural codes, it is also of special importance in that it presents Turkish during the period of Islamization.

Various scholars have always written both scientific and popular works, which warn the rulers, viziers and other high-level statesmen to deal with the problems of the people and especially to act fairly, in accordance with the needs of the era in line with their own life understanding. These works have been called "book of policy-siyasetname" in our scientific history. In these works, there are basically two schools. One of them is the Western school, where the ideas of Plato and Aristotle predominate. The other one is the East (Iran-Indian) school in which the influence of Siyasetnâme of Nizamü'l-Mulk is felt as well as Ibn Mukaffa's works named Edebü'l-Kebir and Edebü's-sagir and Risâletü's-sahâbe, Cahız's "Kitabü't-Tâc fi Ahlâki'l-mülûk", Keykavus b. Iskender's book he wrote for his son Gilan Shah, Kabusnâme.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Modern bilimsel kabullere göre, medenî hayat milattan önce dört bininci yıllarda şehir hayatı ile ortaya çıkmıştır. Bundan önce insan gayrı medenî bir varlık kabul edilmiştir. Aslında bu yaklaşım, materyalist ve pozitivist bilim adamlarının kendi düşüncelerine uygun bir yaratılış ve uygarlık tarihi oluşturmak için bilime zorla giydirdikleri ideoloji gömleğidir. Oysa, ilâhî dinlere ve kitaplara göre insan medenî bir varlık olarak yaratılmıştır. Medenî hayat da aynı zamanda ilk peygamber de olan, ilk

insanla birlikte başlamıştır. Çünkü Allah insanı yeryüzünün halifesi olarak yaratmış, onu yeryüzünün sahibi kılmış ve ona yeryüzüne hükümrân olma imkân ve yeteneği bahşetmiştir. İnsan, Allah'ın hükümrânlığının yeryüzündeki temsilcisidir. Bu temsil görevinin öncelediği hedeflerden biri de hiç şüphesiz medenî hayattır, medeniyettir. İnsanın medenî olması, yaşadığı hayatı ve dünyayı medenîleştirmesi Allah'ı temsil görevidir. Bunun için ihtiyaç duyduğu her yetenek, yaratılış donanımına yerleştirilmiştir. Allah'ın yeryüzünde en iyi temsil edilebildiği coğrafya en medenî coğrafya, Allah'ı en iyi temsil edilebilen toplum da en medenî toplumdur. Bu bağlamda bütün ilâhî dinler bir din olduğu kadar da birer medeniyettir.

İslâm medeniyeti hakkında yazılmış eserlerde konuların genellikle iki şekilde ele alındığını görürüz. Batılı yazarlar coğrafyaya dayalı bir sınıflandırma tarzını, Müslüman yazarlar da kronolojiye dayanan bir sınıflandırma tarzını tercih etmişlerdir. Yani biri mekân, diğeri zaman boyutunu esas almıştır. Bu iki tarz da İslâm medeniyetinin özünü, ruhunu ve temel amacını ana unsur olarak ele almayı göz ardı etmiştir. İslâm medeniyeti adına bu can yakıcı bir ihmaldir. Çünkü bir medeniyeti doğuran ve yaşatan onun özüdür, ruhudur, amacıdır. İşte Yusuf Has Hâcib bu iki tarzın da dışında kalarak medeniyet anlayışını, onun özünü, ruhunu ve amacını, İslâm'ın temel inançları ve ilkeleri etrafında şekillendirmiş olan bir Türk düşünürüdür. O insanı, her şeyden evvel, Allah'ın yeryüzündeki hükümrânlığının temsilcisi olarak görür.

Bu makalemiz ile Kutadgu Bilig bağlamında özelde Yusuf Has Hâcib'in genelde de döneminin medeniyet anlayışını, makale sınırlılığı içinde, bilim dünyası ile paylaşmaya çalışacağız.

A. Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig

Uluğ Has Hâcib ve Balasagunlu Yusuf olarak da anılan Yusuf Has Hâcib hakkında bildiklerimiz büyük ölçüde Kutadgu Bilig'den elde edilen bilgilerle sınırlıdır. Bu bilgilere göre, 1017-1019 yılları arasında Balasagun'da doğmuş olan Yusuf, asil ve kültürlü bir Müslüman aileden gelmiştir. İyi bir tahsil gördüğü, Arapça ve Farsça'yı iyi bildiği, Arap ve Fars edebiyatlarına ve zamanının önde gelen diğer ilimlerine vâkıf olduğu anlaşılmaktadır. Âlimliği yanında erdem ve takva sahibi biri olduğu, bu sebeple de halkın itibar ve saygısına mazhar olduğu görülmektedir.

Kendisini çok iyi yetiştirmiş olan Yusuf, 1069-1070 yıllarında elli yaşlarında iken Kaşgar'a gelerek Kutadgu Bilig'i Karahanlı hakanı Süleyman Aslan Hakan'ın oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur. Eserinin hakan tarafından dikkatle dinlenmesi ve beğenilmesinden sonra en yüksek

Karahanlı devlet memuriyetlerinden biri olan ve kendisinin “görevlerin en fazla dikkat isteyen” şeklinde ifade ettiği “has hâcib”lik (baş mâbeyincilik: Hükümdarın iç sarayında görev yapanların başı.) mansıbı ile taltif edilmiştir. Vefatına kadar bu görevde hakanına hizmete eden Yusuf Has Hâcib’in ne zaman öldüğü kesin olarak bilinmemekle beraber 1077 veya 1085 tarihlerinde vefat etmiş olabileceği tahminleri yapılmaktadır. Türbesi Kaşgar’dadır.

Yusuf Has Hâcib, eserinin adını, “saâdet/mutluluk bilgisi” veya “kutlu bilgi”, “kutlu olma bilgisi” ya da “siyaset bilgisi”, “siyasî hâkimiyet bilgisi” anlamına gelen Kutadgu Bilig koyduğunu ve bu adı tercihinin sebebini şöyle açıklar:

350. Kitab atı urdım kutadgu bilig kutadsu okıgıka tutsu elig

Kutadgu Bilig koydum kitabın adını, Kutlu olsun okuyana, tutsun elini.

351. Sözüm sözledim men bitidim bitig sunup iki ajunni tutgu elig

Sözümü söyledim, yazdım kitabı, Tutacak eldir o, iki cihani.

352. Kişi iki ajunni tutsa kutun kutadmış bolur bu sözüm çın bütün¹

Kişi iki cihani tutsa bahtla, Mes'ut olur. Sözüm gerçektir, anla.²

Kutadgu Bilig, en yaygın tanımlamasıyla siyasetname olarak takdim edilir. Doğrusu bu sınırlandırıcı tanımlama, Kutadgu Bilig’in Türk düşünce tarihindeki kıymetini, etki güç ve alanını belirlemede de sınırlayıcı olmuştur. Bu sınırlayıcılık Karahanlı sınırlarını da aşarak, “Çinlilerin “Edebü'l-Mülûk”, Maçinlilerin “Âyinü'l-Memleke”, Maşrıklıların “Zînetü'l-Ümerâ”, İranlıların “Şâhnâme-i Türkî” veya “Pendnâme-i Mülûk”, Turanlıların ise “Kutadgu Bilig” adını vererek bu klasiği “siyasetname” kimliği altına yerleştirmeleri ile sonuçlanmıştır.³ Oysa döneminin Türk-İslâm tefekkürünün Allah-Evren-İnsan anlamlandırmaları yelpazesinde Kutadgu Bilig’e bakıldığında onun sadece bir siyasetname olmadığı; Allah, evren ve insanın, insan hayatı merkeze alınarak tahlil edildiği çok yönlü, kadîm bir klasik olduğu açıkça görülebilmektedir.

Kutadgu Bilig’in hemen başında, sonradan eklenmiş, Yusuf Has Hâcib’e ait olmayan bir mensur bir de 77 beyitlik manzum olmak üzere iki

¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 1979), 49-50.

² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat (Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu 1988), 36.

³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 1-4.

mukaddime bulunur. Orijinal eser mesnevi tarzında 6645 beyit olarak yazılmış ve dört ana unsuru temsil eden dört sembolik şahsiyet üzerine kurulmuştur. Bunlar:

1. Kün-Toğdı: Hükümdar. Doğru kanunu, adâleti temsil eder. (Koni toru);
2. Ay-Toldı: Vezir. Saadeti, mutluluğu temsil eder. (Kut);
3. Ögdülmiş: Bilge. Akıl ve Bilgiyi temsil eder. (Ukuş);
4. Odğürmiş: Derviş, zâhid. Hayatın sonunu temsil eder. (Âkibet)

Kutadgu Bilig, İslâmî geleneğe uyarak Allah'a hamd, Hz. Muhammed (s.)'e dua ve selam ve Hulefâ-i Raşidîn (ilk dört halife)'e övgü ile başlar. Giriş niteliğinde kabul edilebilecek bölümle, baharın güzelliklerini tasvir, kitabın adı ve bunun anlamı, bilgi, dil ve iyilik konularıyla okuyucu asıl konuya hazırlanır. Asıl konunun merkezinde “insan” yer almakla birlikte hedeflenen, “ideal insan” dır. İdeal insanın niteliklerini Kutadgu Bilig'de Medeniyet Unsurları başlığı altında ele alacağız. Kutadgu Bilig'deki dinî, siyâsî, hukukî, sosyal ve ahlâkî fikirler hem eski Türk devlet anlayışı hem de İslâmî gelenek ile şekillenmiştir. Oldukça etkili ve güçlü bir Türk-İslâm sentezi olan bu yeni formun Türk töresi ayağını Orhun Âbideleri'nde, İslâm geleneği ayağını da dönemin Abbasî anlayışında açıkça görebiliriz.

Yazıldıktan sonra etkilerinin ne olduğu, daha çok kimlere hitap ettiği ve nasıl karşılandığını pek bilemediğimiz Kutadgu Bilig'in müellif nüshasına veya ondan istinsah edilmiş nüshasına sahip değiliz. Bugün elimizde bulunan üç nüsha da birbirinin aynısı olup manzûm ve mensur iki mukaddime ilavesiyle daha sonra istinsah edilmiş olan nüshalardan yazılmıştır. Bunlar:

1. Herat Nüshası veya Viyana nüshası: Uygur harfleriyle 1439'da Herat'ta istinsah edilmiştir. Kutadgu Bilig'in ilk defa bulunan ve dolayısıyla bu eser üzerindeki çalışmalara esas olan nüshasıdır. 1942 yılında Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. 1474'de, Fatih Sultan Mehmet döneminde, İstanbul'a getirilmiş olan bu nüsha, 1839 yılında İstanbul'da Avusturya elçiliği müsteşarı ünlü Türkolog ve tarihçi Von Hammer tarafından ele geçirilmiş, Viyana İmparator Sarayı Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir. 1910 yılında Radloff, transkripsiyonunu ve Almanca tercümesini neşretmiştir. Türkiye'de de 1942'de Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasım halinde basılmıştır.

2. Kahire nüshası: İstinsah tarihi bilinmeyen ve Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüsha, 1896'da Kahire'de, Hidiv Kütüphanesi'nin müdürü Alman bilim insanı Moritz tarafından bulunmuştur. Türkiye'de önce Türk Dil

Kurumu tarafından Kutadgu Bilig Tıpkı-basım III, Mısır Nüshası, daha sonra da Kültür Bakanlığı tarafından Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, adlarıyla tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.

3. Fergana Nüshası: 1914 yılında Fergana’da Zeki Velidi Togan tarafından bulunan nüs-ha, Kutadgu Bilig’in ele geçen nüshaları arasında en önemlisidir. Arap harfleriyle yazılmış olan bu nüsha diğer nüshalara göre daha itinalı istinsah edilmiştir. Maâlesef başından birkaç yaprak eksiktir. Hacim itiba-riyle Kahire nüshasından daha hacimli olan bu nüsha da Türk Dil Kurumu tarafından Kutadgu Bilig Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası, adıyla tıpkı-basım olarak yayımlanmıştır.

Eserin bu üç nüshası karşılaştırılarak tenkitli metni Reşit Rahmeti Arat tarafından ya-yımlanmıştır.⁴ Yine Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanan indeksi ise Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce tarafından yayımlanmıştır.⁵ Fikri Silahtaroglu, eseri Türkiye Türkçesine manzum olarak uyarlamıştır.⁶ Agop Dilaçar, eserin yazıldığı dönem ile şairini tanıtip mesneviyi değerlendirmiştir.⁷ Zeki Kaymaz, “Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmasında, 10 adet yüksek lisans tezi, 2 adet doktora tezi, 23 kitap, 105 makale, 13 bildiri ve 7 adet kitap bölümü tespit etmiştir.⁸

1825 yılında Pierre Amedee Emilien Probe Jaubert’in Kutadgu Bilig’i ilk kez bilim çevresine tanıttmasından bugüne kadar geçen müddet içinde: 1870 yılında Hermann Vâmbery tarafından; 1890 yılında W. Radloff tarafından; 1897-1901 yılları arasında V. Thomsen tarafından yapılmış olan yayınlar, Kutadgu Bilig çalışmalarının ilk örneklerini teşkil ederler. Kutadgu Bilig’in, 1983’te Pekin’de Doğu Türkçesi’ne; 1990’da Taşkent’te Özbek Türkçesi’ne; 1993’de Moskova’da Kırgız Türkçesi’ne çevirileri yapılarak neşredilmiştir.⁹

⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşit Rahmeti Arat (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979),

⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig III*, haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979).

⁶ Fikri Silahtaroglu, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996).

⁷ Agop Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995)

⁸ Zeki Kaymaz, “Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/3, (Spring 2009), 1408-1422.

⁹ DİA, “Kutadgu Bilig”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/478-480.

B. Medeniyet

Arapça bir kelime olan "medeniyet", "medîne" sözcüğünden türemiştir. Medine ise, bir yerleşim birimi olan "şehir" anlamındadır ve bir yerde ikamet etmek, yerleşmek anlamına gelen "me-de-ne" kökünden gelmektedir. Kentleşme ile yakın ilgisi vardır.¹⁰ "Medenî" şehirli, şehre âit, şehre özgü, "medeniyet" ise şehirlilik, yerleşik hayat, iyi yaşama demektir.¹¹

İlk olarak 1757 yılında Fransa'da, bundan on yıl sonra da İngiltere'de kullanılmaya başlayan medeniyet, Batı dillerinde şehir ve şehirlilik anlamlarını ifade eden "civilisation" sözcüğünden türetilmiştir. Civilisation sözcüğü de Latince'de "şehirli" anlamına gelen "civilis" kelimesinden türetilmiştir. Osmanlı aydını da medeniyet kelimesini bu anlamıyla kullanmıştır. Günümüz Türkçesinde medeniyet yerine daha çok "uygarlık" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Uygurluk kelimesi de belirli yasalara uyarak şehirde yaşayan ve şehirli anlamına gelen "uygur" kelimesinden türemiştir. Uygarlığın, Türk devletleri içinde şehirli hayata ilk geçen Uygur'lara atfen kullanıldığı da söylenmektedir.¹²

Medeniyet, terim anlamı itibariyle de bir neslin kendisinden sonraki nesillere miras bıraktığı, dinî, siyasî, sosyal ve iktisadî kurumlar, faaliyetler, icatlar, teknolojiler gibi maddî unsurların, anlayış, düşünce ve değerler gibi manevî unsurların toplamıdır. Medeniyet kavramının diğer bazı tanımlarını şu şekilde belirtebiliriz: Medeniyet; insanî eserler ve tasarruflar, insanın maddî ve mânevî eserlerinin bütünüdür. Bunlar, doğada basit haliyle bulunmayıp, insanın yaptığı, katkıda bulunduğu şeyler demektir ve insan, hayat ve kâinat arasındaki etkileşimin semeresidir. Medeniyet; hayat tarzı demektir. Hayatın, bütün maddî ve manevî boyutlarını içine almaktadır, insanın, hayatın her kesiminde gerçekleştirdiği aklî, ahlâkî, maddî, rûhî, dînî ve dünyevî değerler manzumesinin adıdır. Medeniyet teriminin düşünce tarihi boyunca kazandığı anlamların ortak noktası, şehir hayatının insana sunduğu her türlü birikimi, düzey ve fırsatları ifade etmesidir.¹³

Medeniyet kavramı on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'da kullanılmaya başladı. Fransızlar, İngilizler daha sonraları da diğerleri bu kavrama, kendilerinin daha önceki dönemlerinden ve çağdaşı olan diğer

¹⁰ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sadır 1968), 9/83.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Erdoğan Pazarbaşı, *Kuran ve Medeniyet*, (İstanbul: Pınar Yayınları 1996), 15-67.

¹² İbrahim Sarıçam & Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 1.

¹³ İlhan Kutluer, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2003), 28/296-297.

milletlerden farklı ve ileri olduğunu ileri sürdüğü hayat tarzı anlamını yüklediler. Bir başka ifadeyle, Batılı kendi hayat anlayışına, kendi yaşam biçimine ve kendi değer sistemine medeniyet adını verdi. Böylece medeniyetin referansı Batı'nın hayat tarzı, medenî olmanın kriteri de o hayat tarzını benimseme ve yaşama oldu. Bu anlayış on dokuzuncu yüzyılın pek çok düşünürünün de temel tercihi haline geldi.

Batı dünyası medeniyet ile ayrıca, yüksek teknolojisini, üstün tekniğini, bilimsel bilgisini, güçlü kurumsal yapısını ve kurumlarını, dünya görüşünü ve değerlerini de ifade etti. Bu çerçevedeki geldiği yeri, elde ettiği gücü kemal noktası ve medeniyet odağı olarak gördü. Bunun dışında kalan her anlayışı, her değeri, her dünya görüşünü Batı'nın gerisinde gören bir tavır benimsedi. Bunu da medeniyetinin belirleyici özelliği haline getirdi. Böylece Batı medeniyeti mensuplarının, dünyayı medenîleştirme görev, hak ve yetkileri Batı medeniyetinin belirleyici anlamlarından biri oldu. Nihayet Batı'nın dışında kalan dünyanın sömürgeleştirilmesi böyle bir medenîleştirme gayretinin adı olarak tarihe geçti.¹⁴ Batı medeniyeti mensubu devletlerin kendilerince dünyayı medenîleştirme görev, hak ve yetkileri günümüzde de aynı gayretle devam etmektedir.

C. Medeniyet Kandili Olarak Kutadgu Bilig

Medeniyeti, insanın, hayatın her noktasında gerçekleştirdiği aklî, ahlâkî, maddî, rûhî, dînî ve dünyevî değerler manzumesinin adı olarak ele aldığımızda veya medeniyeti bir hayat tarzı olarak gördüğümüzde, Kutadgu Bilig'i tam anlamıyla bir medeniyet kandili olarak buluruz. Her şeyden önce bu esere "Kutadgu Bilig" adının verilmesi bir medeniyet projesi tercihidir. "Kutadgu" tabiri etimolojik olarak "kut-ad-gu/kutlu olma" demektir. Vabéry, Radloff, V. Thomsen ve M. F. Köprülü "kut" kelimesinin "saadet" anlamında olduğunu söylerken W. Bardhold, "kut"un "haşmetmeâb" anlamında olduğunu ifade eder.¹⁵ İbrahim Kafesoğlu ise "kut"un, "siyasal iktidar" anlamına geldiğini söyler.¹⁶ Reşid Rahmetî Arat, "kut" kavramına bazen "devlet" bazen de "saadet, talih, mutluluk" gibi anlamlarını verir.

"Kut" hakimiyet olarak anlaşılırsa, "semâvî hâkimiyet" anlamına gelir. Hükümdar, Türkler'de "Tanrı Kutu"dur.¹⁷ Ebü'l-Gâzi, "Şecere'de, "idi kut"u

¹⁴ Arnold Joseph Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, çev. U. Uyan (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980).

¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), 11.

¹⁶ Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, 26.

¹⁷ Mübahat Türker Küyel, "Kut, Fârâbî ve İbn Sina'daki el-Akl el-Fa'âl

“kut veren” anlamında açıklar. Hâs Hâcib'in dilinde “idi kut” herhalde “kutadgu”ya dönüşmüş olsa gerektir. Buna göre hükümdar, Tanrı'dan almış olduğu kutu idaresi altındakilere vermektedir. Böylece, kut, Tanrı'dan hükümdara, ondan da onun aracılığı ile halkına doğru bir “akı” (canını veren) işlemine girmektedir.¹⁸Buna göre, “Kutadgu Bilig”de “Kut Veren Bilgi” dir. Tanrı, kut hakkındaki bilinci Yusuf Has Hâcib aracılığı ile hükümdarda parlatmaktadır. Has Hâcib kutu hükümdarına bu Kutadgu Bilig kitabı olarak, Hükümdar da kutu halkına adalet olarak, geçirmektedir”.¹⁹ Bir başka ifadeyle, Kutadgu Bilig, “Kut'un Kut'tan çıkıp, yani Tanrı'dan çıkıp Evren-Toplum-İnsan'ı dolaştıktan sonra, tekrar Kut'a dönüş hareketini, kut lanma hareketini anlatmaktadır.” Kut lanma, bir varlığın kemale ulaşmasıdır. Bu durumda “kut”, olgunlaştırıcı sebeptir”.²⁰

Kutadgu Bilig'te “kut”, hakkın ve hakikatin birliğinin sembolüdür. Kutadgu Bilig kut lanma hareketini anlatan bir eserdir. Ama nedir kut? Tanrı mı? Gönülleri dönüştüren Tanrı kelamı mı? Kut, Tanrı olarak hakikate; ideal sınırına ulaşmış herhangi bir varlık olarak ise hakka tekabül eder.” “Kut”, gönle çalınan mayadır. Gönlü birlik esasında mayalayandır. Gönlün mayalanması insanın kut lanmasıdır. Ancak insanın kut lanabilmesi için öncelikle gönül sahibi olması gerekir. Gönül sahibi olmak için ise insanın önce kişi, ardından da bilge olması zorunludur.” “Kündoğdı ile temsil edilen töre, ilahi nizamdır. Tanrı'nın koyduğu düzendir. Tanrı, düzenine uyana kut bahşetmektedir. Öyle ki, töreye uyan hükümdarlar, kut olmakta ve herkes de bu kuttan hisse almaktadır.”²¹

Kut, birlik esasında dönüştürücüdür. Dönüşen ise insandır. Yalnguk olan insan, gönül, göz, akıl ve bilgi ile kişi olacaktır. Sonrası ise bilgeliktir. Gönlü pişmiş ve ök (ög) kazanmış bilge ise, töre koyabilendir. Töre, beşeriyete kut kazandıran, insanları kendi hakikatlerine ulaştırıcı ilkeler yekûnudur. Hakikate ulaşmak, bizzat kut olmaktır. Birlikteliklerin zahirde olduğunu fark edip birliğe ulaşabilmektir. Kut esasında birliğin tesisi ise, bütün insanlık için geçerli olan bir idealdir.

Kutadgu Bilig, “kut” ile ilgili bu yaklaşımlar merkezinde ele alınıp bir

İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?”, *İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*, düz. Aydın Sayılı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 490.

¹⁸ Türker Küyel, “Kut, Fârâbî ve İbn Sina'daki el-Akl” 492.

¹⁹ Türker Küyel, “Kut, Fârâbî ve İbn Sina'daki el-Akl” 493.

²⁰ Mübahat Türker Küyel, “Kutadgu Bilig ve Farabi” *Uluslararası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 9-12 Eylül, 1985), (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1990), 220.

²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 347, beyit no: 3461; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 253.

tual üzerine bir nehir gibi resmedilse, aynı şekilde Yusuf Has Hâcib'in tercih ettiği medeniyet dairesinin değerleri ve anlayışları bir başka tual üzerine bir diğer nehir gibi resmedilse onlara bakan sanatkar: Kuvvetle muhtemeldir ki, her iki nehrin de kaynaklarının, akışlarının ve hedeflerinin büyük ölçüde aynı olduğunu düşünecektir.

Yusuf Has Hâcib'in tercih ettiği medeniyetin özü, genel anlamda "İslâm"dır. Özel anlamda da İslâm'ın da özü olan "tevhid"dir. Bunda hiç tereddüt yoktur. Bunu bir başka ifade ile söylersek: İslâm dininin olduğu gibi İslâm medeniyetinin de bilinebilir ve analiz edilebilir veya tarif edilebilir özü tevhid'dir. Çünkü tevhid hem İslâm dininin hem de İslâm medeniyetinin ilk belirleyici prensibidir. Ahenkli bütününe medeniyet adını verdiğimiz her unsur, bir şekilde tevhide yönelik bir anlam ve bir simge taşır. Çünkü İslâm inancında, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'ı hoşnut etmeye yönelik her girişim ve davranış ibadet olarak kabul edilmiştir.

İslâm medeniyetinin özünün tevhid olmasını daha açık ve somut bir biçimde şöyle dile getirebiliriz. Tevhid, Allah'tan başka ilah olmadığına inanmak, kabul etmek ve buna tanıklık etmektir. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'ın, her şeyin tek yaratıcısı, her şeyin ilki ve sonu, yani ezelî ve ebedî olduğunu, her şeyin O'ndan geldiğini ve sonunda yine O'na döneceğini kabul etmek demektir. Bütün tabiat kanunlarının, bütün nedenselliklerin, bütün sebep-sonuç zincirlerinin ve bütün diğer kanunların O'na bağlı olduğuna inanıp tanıklık etmek demektir. İlk Müslümanlar kurdukları medeniyete bu özü yerleştirmişler, ya da medeniyetlerini bu öz etrafında oluşturmuşlardır. Yusuf Has Hâcib de Kutadgu Bilig'ine bu öz ile yani Allah'ın birliğinin ve yüceliğinin ifadesi olan tevhid ile başlamış ve eserin bütününe bu özü nakış nakış dokumuştur. Bu nakışların ilki, Tengri azze ve celle ögdisidir / Allah azze ve celle övgüsüdür.

Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahim

TENGRİ AZZE VE CELLE ÖGDİSİN AYUR

TANRI AZZE VE CELLE ÖVGÜSÜNÜ SÖYLER

1. Bayat atı birle sözüg başladım törütgen igidgen keçürgen idim

Tanrı adı ile söze başladım Yaratan, besleyen, bağışlayan Rabbim.

2. Öküş ögdi birle tümen ming sena ugan bir bayatka angar yok fena

Pek çok övgü ile binlerce sena, Kadir ve bir Tanrı'ya yoktur fena.

3. Yağız yir yaşıl kök kün ay birle tün törütti halayık öd ödle bu kün

Kara yer, mavi gök, güneş, ay, gece, O yarattı varlık, gündüz, zamane.

4. Tiledi törütti bu bolmış kamug bir ök bol tidi boldı kolmış kamug
Diledi, yarattı kamu mevcudu, Her dilediği "ol" deyince oldu.

5. Kamug barca munglug törütülmiş mungı yok idi bir angar yok işi
Tamamiyle muhtaçtı yaratılmış, İhtiyaçsız Tanrı'dır, ona yok eş.

6. Ay erklig ugan mengü mungsuz bayat yaramaz seningdin admka bu
at

Ey güçlü, kaadir, sonsuz, ihtiyaçsız Rabbim! Yakışmaz senden başkasına bu isim.

7. Ulugluk sanga ol bedüklük sanga seningdin adın yok sanga tuş tenge
Ululuk senindir, büyüklük senin Senden başka yok senin eşin, dengin.

8. Aya bir birikmez sanga bir adın kamug aşnuda sen sen öngdün kidin
Ey bir Tanrı, sana şerik koşulmaz, Senden önce ve sonra hiçbir şey olmaz.

9. Sakışka katılmaz sening birliking tözü nengke yetti bu erkligiking
Sayıya gelemes senin birliğin, Her şeye yeter senin güçlülüğün.

10. Siziksiz bir ök sen ay mengü açu katılmaz karılmaz sakışka saçu
Şüphesiz birsin sen ey sonsuz Tanrı Katılamaz, gelmez sayıya, ayrı.

11. Ay iç taş biligli ay hakkı l-yakin közümde yırak sen köngülke yakın
Ey içi dışı bilen, ey hakkul-yakîn! Gözümde ıraksın, gönüle yakın.

12. Barıng belgölüg sen kün ay teg yaruk neteglikke yetgü köngül ögde
yok

Varlığın belli, sen gün, ay gibi parlak; Mâhiyetine erecek gönül, akıl yok!

13. Ne ersedin ermez sening birliking ne erselerig sen törüttüng sening
Varlıkla ilgisiz senin birliğin, Varlığı sen yarattın; onlar senin.

14. Kamug sen törüttüng ne erselerig yokadur ne erse sen ök sen tirig
Sen yarattın bütün bu varlıkları, Yok olur varlık, yalnız sensin diri.

15. Törütgen barınga törütmiş tanuk törümiş iki bir tanukı anuk
Yaratan varlığa, yaratılar şahit, Yaratılmış iki, birin tanığı elbet.

16. Anmg okşağı yok azu mengzeği neteglikke yetmez halayık ögi

Onun ne eşi var, ne de menendi, Akıl ile bilinmez mâhiyeti.

17. Yorımaz ne yatmaz udımaz odung ne mengzeg ne yangzag
kötürmez bodug

**Yürümez, yatmaz, uyumaz; uyanıktır; Benzersiz, eşsiz; götürmez
tasavvur.**

18. Kidin öngdün ermez ne soldın ongun ne astm ne üstün ne otu orun

Arkada, önde olmaz, solda sağda, Ne altta, ne üstte, ne de ortada.

19. Orun ol törütti orun yok angar anmgsız orun yok bütün bol mungar

**Yeri o yarattı, mekân yok ona, Onsuz mekân olmaz, inan sen
buna.²²**

33. Sini erdüküng teg ögümez özüm sini senmet öggil kesildi sözüm

Seni olduğunca övemez özüm, Seni sen öv, kesildi benim sözüm.²³

Evrenin ve evrendeki bütün varlıkların yaratılmasının evrensel bir amacı vardır. Evrenin sahibi bu amacı, peygamberleri aracılığı ile gönderdiği kitapları ve dinleri vasıtasıyla bize bildirmiştir. Bunlara göre, dünya kesinlikle bir rastlantı sonucu var olmuş değildir. Boş yere oyun ve eğlence olsun diye de yaratılmamıştır. (Kur'ân-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/191; Mü'minûn, 23/15-16) Dünyanın her unsuru ile gerçek ve değişmez bir düzeni vardır. İnsanın dışındaki bütün varlıklar Allah'ın kendilerini yarattığı evrensel gayeye zorunlu olarak hizmet ederler. Sâdece insan bu konuda zorunlu tutulmamış özgür bırakılmıştır. İnsan yaratılış gayesine hizmet etmeye davet edilmekle yetinilmiştir, o isterse yaratılış gayesine, isterse başka bir gayeye hizmet eder. Hiçbir gayesi olmadan da yaşayabilir. İşte insanın dâvet edildiği hizmetin gerçekleşme boyutunun öncelikli zemini medeniyettir.

İslâm, insanlığın en büyük medeniyet projesidir. Hz. Peygamber bu projeyi uygulamaya risâlet göreviyle birlikte başlamıştır. O öncelikle zihinleri ve kalpleri medenîleştirmeyi hedeflemiştir. Hicretle beraber Yesrib'in adını Medine'ye çevirmek suretiyle de İslâm'ın medeniyet yürüyüşünü başlatmıştır. Bu yürüyüş yaklaşık bin beş yüz yıldır Orta Asya'dan Atlas Okyanusu'na, Avrupa'dan Afrika'ya bütün yeryüzünde sayısız ve benzersiz eserler vücuda getirmiştir. Bu eserlerin her unsurunda ilâhî çağrıya uyum gözlemlenebilir. İşte bu uyum da İslâm medeniyetinin özüdür ve aynı zamanda da misyonudur. İslâm medeniyetinin temellerini atan ilk

²² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 4-5; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 12-13.

²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 6; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 14.

Müslümanlar bütün yapıp-ettiklerinde bu uyumu çok açıkça ortaya koymuşlardır. Onlar medeniyetlerine tevhidden aldıkları bir misyon yüklemişler ve bu misyon aynı zamanda İslâm medeniyetinin ruhu olmuştur. Böylece tanıklık ettiği zamana ve mekana ruh vermiştir. İşte bunun için bazı tarihî dönemlerin, bazı medeniyetlerin, bazı şehirlerin ve bazı kitapların ruhu bulunmaktadır.

Yusuf Has Hâcib, insanın yaratılış gayesini gerçekleştirme zemininin medeniyet, bu bağlamda İslâm'ın da en büyük medeniyet projesi ve bu projenin ilk uygulayıcısının Hz. Muhammed (s.) olduğunu görebilmiş çok az sayıdaki âlimlerden biridir. O eseri Kutadgu Bilig'in ikinci konusunu Hz. Peygamber'e övgüye ayırmıştır. Böylece bir taraftan Hz. Muhammed (s.)'i halkına tanıtmaya misyonunu yerine getirirken diğer taraftan da tanıklık ettiği zamana ve mekana ruh vermiştir.

YALAVAÇ ALEYHİ'S-SELAM ÖGDİSİN AYUR

PEYGAMBER ALEYHİSSELAM ÖVGÜSÜNÜ SÖYLER

34. Sevüg savcı idh bağırsak idi budunda talusı kişide kedi

Sevgili peygamber, gönderdi Tanrı, Halk içinde seçkin, iyiden iyi.

35. Yula erdi hakka karagku tüni yaruklukı yadıttı yarattı sini

Meş'aleydi halka kara gecede, Işık saçtı, aydınlattı seni de.

36. Okıçı ol erdi bayattan sanga sen ötrü koni yolka kirding tonga

O getirdi Tanrı'dan sana davet, Böyle doğru yola girdin ey yiğit.

37. Atasm anasın yulug kıldı ol tilek ümmet erdi ayu birdi yol

Atasını, annesini feda etti, Yol gösterdi, tek dileğiyle ümmeti.²⁴

45. Başı erdi öngdün kamug başçıkı kidin boldı tamga kamug savçıkı

Öncüsü idi bütün rehberlerin Sonra hâtemi oldu peygamberlerin.

46. Köngül badım emdi anmg yolmga sevip sözi tuttum bütüp kavlınga

Gönül bağladım şimdi onun yoluna, Sevip sözünü tuttum, inandım kavline.

47. İlahi küdezigil mening könglümi sevüg savcı birle kopur kopgumu

İlâhî, esirge benim gönlümü, Sevgili peygamberle hasret beni.

48. Kıyamette körkit tolug teg üzin elig tuttaçı kıl ilahi özin

²⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 7; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 14.

Kıyamette göster tolunay yüzünü, Şefaatchi kıl ilâhî onun özünü.²⁵

İnsan, özgür iradesiyle Allah'a kul olma teklif ve sorumluluğunu kabul eden tek varlıktır. Bunun için insan melekler de dâhil olmak üzere bütün yaratılmışlardan üstün tutulmuştur. İslâm medeniyeti insanı bu kıymet içinde ele alır. Oysa Antik Yunan medeniyeti insanı tanrılaştırır. Hıristiyanlık buna karşı çıkar ancak o da, Hz. Âdem'in işlediği ilk günah sebebiyle insanı alçaltır ve büsbütün kıymetten düşürür. Hinduizm insanı kast sistemi içinde ele alır ve insanlığın çoğunu bu sistemin en alt sınıflarına yerleştirir. Budizm de insanın temelde varoluşunu kötü kabul eder ve insanın çabasını bundan kurtulmak olarak belirler.²⁶ Yukarıda belirttiğimiz gibi İslâm medeniyeti insanı ne ilahlaştırır ne de alçaltır. Onu âit olduğu yere yerleştirir. Bu medeniyetin tam bir temsilcisi olan Yusuf Has Hâcib de insanoğlunun değerinin bilgi ve akıldan geldiğini söyler. O bu düşüncesini şu beyitleri ile dile getirir.

148. Törütü ödürdi seçü yalngukug angar birdi erdem bilig ög uku

Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi.

150. Bilig birdi yalnguk bedüdi bu kün ukus budi ötrü yazıldı tügün

Ona bilgi verdi ve insan bugün yükseldi, ona anlayış verdi ve böylece düğümler çözüldü.

151. Bayat kimke birse ukus ög bilig öküs edgüçükke uzattı elig

Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır.

154 Ukus kayda bolsa uluğluk bulur bilig kimde bolsa bedüklük alur

Anlayış nerede olursa olursa orası ululuk kazanır; bilgi kimde olursa o büyüklük kazanır.²⁷

3245. Kisi edgüsi bu öz asgın kodup kisi asğı kolsa kör emgek yüdüp

İnsanların iyisi, kendi çıkarlarını bırakıp, zahmet çekerek, başkalarının faydasını isteyen kimsedir.

3269. Kisi tip ayurlar kayu ol kisi kisike asıg kılsa itse isi

İnsan derler, insan kimdir; insan başkalarına faydalı olan ve

²⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 7-8; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 15.

²⁶ İsmâil Râci Farukî, Luis Lâmia Fârukî, *İslam Kültür Atlası*, çev. Okan Kibaroglu – Zerrin Kibaroglu (İstanbul: İnkılab Yayınları 1997), 8-101.

²⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 31-32; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 22.

onların işlerini gören kimsedir.²⁸

3408. Kisike tusulmaz kisi ol ölüg tusulğıl ölüg bolma ersig külüg

Başkalarına faydası dokunmayan insan ölü gibidir; faydalı ol, ölü olma; ey insan.²⁹

5789. Kisi bol kisike kisilik kılın kisi atı ögdi özüngke alın

İnsan ol, insanlara karşı insanlık yap; insan vasfını kendin için en yüksek bir unvan olarak taşı.³⁰

Kutadgu Bilig'in tanımladığı insan, ideal insandır. Bu insan bütün kötü vasıflardan arınmış ve iyi huylarla bezenmiş bir insandır. Allah'a sıkı sıkıya bağlı, takva sahibi bir mü'mindir. Zamanının bütün ilim ve hünelerini öğrenmiş bir âlim ve hakimdir. Bütün alfabeleri ve dilleri bildiği gibi şiir, belagat, hesap, hendese, tıp, hey'et vb. hünere sahiptir. Adaletten ve doğruluktan şaşmaz; ağır başlı ve alçak gönüllüdür. Hırsızlık yapmaz, yalan söylemez, içki içmez, dedikodu etmez. Son derece cömert ve iyilikseverdir. Etrafındaki insanlara merhametli ve inşafı davranır. Âdet ve an'anelere, görgü kurallarına uygun hareket eder. Yusuf Has Hâcib, bu ideal insan tipini mücerret olarak ortaya koymaz; onu cemiyet içine yerleştirerek fertlerin diğer fertlerle ve devletle olan münasebetlerini inceler. Kısaca onun örnek olarak tanımladığı ideal insan, medeniyet kurucu insandır.

İslâm medeniyetinin özünü oluşturan en önemli unsurlardan biri de İslâm ahlâkıdır. Bu bağlamda ahlâkın sınırları; insanın dünya sevgisinin ölçüsü, dengeli, sağlam, kendini yenileyen bir medeniyet kurma amacının ötesine taşmamalıdır. Dünyayı isteme onu sevme medeniyet kurucu bir unsurdur. Başka bir ifadeyle, medeniyet kurmak dünyayı sevmeyi ve onu geliştirmek için çaba sarfetmeyi ister. Ancak dünyayı sevme ve isteme ilâhî ahlâkın disipline ettiği bir dünya arzusu ile sınırlı olmalıdır. Eğer bu sınır korunamaz ise o medeniyet ahlâkî unsurunu kaybeder, tamamen dünyevîleşir ve mensuplarını hızla hüsrana sürükler. Bu sınırı sağlam ve dengeli bir şekilde insanlığa sunan sadece İslâm ahlâkıdır. Bu ölçüyü hayata en mükemmel şekilde aktarmış olan da Hz. Peygamberdir. Fazlû'r-Rahman'ın: "Eğer dünyada saf ahlâkî durumları çizebilecek bir ressam olsaydı, çizilecek bu son derece ilginç, çekici ve önemli tablo, Hz.

²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 330-331; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 238-239.

²⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 343; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 249.

³⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 574; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 414.

Peygamber'in ahlâk âbidesi tablosu olurdu." sözü konuyu gayet veciz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yusuf Has Hâcib, sanki bu tabloyu resmeden ressam gibi, dünya sevgisini, dünya tutkusunu ilâhî ahlâkın sınırları içinde kabul etmektedir. O dünya sevgisini medeniyet kuruculuğundan medeniyet yıkıcılığına götürecek sınırları Kutadgu Bilig'de beyit beyit dokumuştur.

226. Apang iki ajun kolar erse sen oti edgölük ol kılur erse sen

Sen hem bu dünyanın hem de âhiretinin iyi olmasını istiyorsan, bunun çaresi iyilik yapmaktır.³¹

1279. Kamug edgü isiz bayat hukmi bil bayatka ınangıl anıng tapğı kıl

Her türlü iyiliği ve kötülüğü Tanrı hükmü bil; Tanrıya inan ve Ona kulluk et.³²

2157. Özüng dünya 'ukbi bulayın tise bu kaç isni kodma katığlan usa

Dünya ve ahretin her ikisinin birden iyi olmasını istersen şu birkaç işi bırakma; muktedirsen bunları yerine getir.

2158. Köngül til köni tut bayatka sığın idi yarlığın sen ağır tut tapın

Gönlünü ve dilini doğru tut, Tanrı'ya sığın, Tanrı'nın emrine itaatsizlik etme.

2159. Negü kelse rabdın tupı bol tapı özüng kullukı ol tapılık tapı

Tanrı'dan ne gelirse ona razı ol; her şeye razı olmak kulluk gereğidir.³³

3528. Yalng toğmıs er kör yalng bangu ol nelük dünya tirmek yana kodğu ol

Dünyaya çıplak gelmiş insan çıplak gidecektir; tekrar bırakılacak olduktan sonra dünya malını toplamak neye yarar.

3529. Nelük arıskar sen aya öldeçi özüng iki künlük konuk boldaçı

Ey fânî insan, niçin kendini aldatıyorsun; sen bu dünyada iki günlük misafirsin.

3530. Bilir sen tiriglik ölümke turur anundı ölüm us ödinge küdür

Bilirsin ki, hayat ölmek içindir; ölüm hazırlanmıştır, sâdece

³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 38; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 27.

³² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 145; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 102.

³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 231-232; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 162.

vaktini bekliyor.

3532. Özüng iki künlük avıngu üçün körürde küyürme özüngni küçün
İki günlük avunma için kendini bile bile ateşe atma.

3545. Tiriglik mün ol kör kamuğ edgüke yava kılmağıl sen anı ay böke
Hayat her türlü iyilik için bir sermayedir; ey güçlü insan, sen onu boşuna harcama.³⁴

3605. Tiriglik tükeli tükeli üç kün ol anungda narusu neçe tüs tün ol
Hayat tamı-tamına üç gün sürer; bundan ötesi birkaç gece ve rüyadır.

3606. Birisi yarın ol bin keçti tün yanrıka tegirmü tiriglik bu kün
Bu üç günden biri yarındır; biri dün geçti; bugünkü hayat acabâ yarına ulaşacakmı.³⁵

3676. Ağır tutğu yarlığ uçuz kılsa öz uçuzluktın ötrü ağır bolsa öz
İnsan Tanrı'nın emirlerini üstün, kendisini değersiz görmelidir; böyle davranmakla, sonunda kendisi kıymet bulur.³⁶

5472. Havangnı ukus birle başğıl utup bu nefsing bilig birle yençgil tutup
Heva ve hevesini yenerek, akıl ile ona hakim ol, bilgi ile nefsin başını ez.³⁷

6631. İmin bolma dünyaka artuk imin bayatka sığınğıl katıg yalvara
Bu dünyaya güvenme; sen çok daha emin olan Tanrı'ya sığın ve Ondan yardım iste.³⁸

Yusuf Has Hâcib, bunların dışında medeniyet anlayışını ortaya koyan daha birçok düşünce ve davranışı yukarıda naklettiğimiz anlayış ve üslup içinde ele alır. Hükümdarlık, vezirlik, bürokrasi, devlet, kanun, hukukun üstünlüğü, adâlet, âdil yönetim, dil/lisan, söz, akıl, bilgi, dünya, âhîret ve doğruluk kavramları bunlardan öne çıkanlardır. Bu kavramlar düşünce ve

³⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 354-356; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 258-259.

³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 362; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 262-263.

³⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 369; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 267.

³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 653; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 476.

³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, 4-5; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, 12-13.

davranış boyutlarıyla tamâmen hayatın içinde ve gayet anlaşılır bir şekilde takdim edilirler.

Sonuç

Yusuf Has Hâcib, İslâm öncesi Türk medeniyetinin hayat anlayışı ile İslâm medeniyetinin hayat anlayışını yoğuran ilk Türk-İslâm medeniyeti temsilcisidir. Eseri Kutadgu Bilig bu temsili, bu vizyonu ve misyonu en anlaşılır şekilde ortaya koyan ve bugün elimizde sapasağlam bulunan ilk eserdir. Bu bağlamda Kutadgu Bilig, bin yıla yaklaşan bir zamandan beri insanlığa katkı sağlamış olan bir Türk-İslâm medeniyeti klasiğidir. Öne çıkan siyasetname, nasihatname, felsefe, dil, edebiyat, tarih, kültür tarihi ve sosyoloji özellikleri ile döneminden günümüze ışık tutan kadim bir medeniyet meşalesidir. Onun dört temel kahramanı olan: Kün-Toğdı / Hükümdar, Ay-Toldı / Vezir, Ögdülmüş / Bilge, Odğurmuş / Derviş'in temsil ettiği: Töre-kanun, Kut-saadet, Akıl-bilgi, Âkıbet'in, İslâm medeniyetinin önde gelen dört temel değeri olması, haklı olarak onun bir Türk-İslâm medeniyeti klasiği olmasını sağlamıştır.

Kutadgu Bilig, bütün diğer ilmî kimlikleri bir tarafa bırakılsa bile, Eflatun'un *Devlet*'inden daha hayatın içinde; Niccola Machiavelli'nin *Prens*'inden daha insânî ve daha ahlaklı; Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi Filozofça Bir Devlet Tasarısı*'ndan daha gerçekçi; Abdülhamid el-Kâtib'in *Doğunun Hükümdarı*'ndan; Nizâmü'l-Mülk ve Necmeddin Dâye'nin *Siyasetname*'lerinden hayatla daha iç içe ve daha klasik bir siyasetnamedir.

Yaklaşık on asırlık olan bu eserin bugün sapasağlam elimizde olması da ayrıca paha biçilemeyecek bir nimettir. Bu kıymetine rağmen, geçen on asır boyunca Yusuf Has Hâcib'e ve Kutadgu Bilig'e gösterilen ilginin hak ettikleri ölçülerde olduğunu söylemek çok zordur. Bu durum Türk bilim insanlarının sicilleri için çok talihsiz bir ihmaldir.

Kutadgu Bilig'in, Türk-İslâm devletleri başta olmak üzere, Arap-İslâm, Fars-İslâm ve diğer bölge devletleri siyaset felsefelerine etki ve katkıları; Türkler'in, Araplar'ın, Farslar'ın ve diğer bölge milletlerinin inançlarına, hayatlarına ve bir bütün olarak medeniyetlerine yaptığı etki ve katkıları birden fazla doktora çalışması yapılmasını fazlasıyla hak etmektedir.

KAYNAKÇA

DİA, "Kutadgu Bilig", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2/478-480, Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- DİLAÇAR, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- FARUKÎ, İsmâil Râci Luis Lâmia Fârukî, *İslam Kültür Atlası*, çev. Okan Kibaroglu – Zerrin Kibaroglu, İstanbul: İnkılab Yayınları, 1997.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- KAYMAZ, Zeki, "Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye'de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/3, (Spring 2009), 1408-1422.
- KUTLUER, İlhan, "Medeniyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/296-297, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İBN MANZUR, *Lisânü'l-Arab*, 9.Cilt, Beyrut: Dâru Sadır, 1968.
- PAZARBAŞI, Erdoğan, *Kuran ve Medeniyet*, İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- SARIÇAM, İbrahim & Erşahin, Seyfettin, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- SİLAHTAROĞLU, Fikri, *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- TOYNBEE, Arnold Joseph, *Medeniyet Yargılanıyor*, çev. U. Uyan, İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980.
- TÜRKER Küyel, Mübahat, "Kut, Fârâbî ve İbn Sina'daki el-Akl el-Fa'âl İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?", *İbn Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı*, düz. Aydın Sayılı Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 1979.
- YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig II*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 1988.
- YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig III*, haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.

THE ANCIENT CIVILISATION CANDLE OF CENTRAL ASIA: KUTADGU BILIG

© Şefaettin SEVERCAN^a

Extended Abstract

Yusuf Has Hajib is one of the few distinguished Turkish scientists who have brought the pre-Islamic and early Islamic Turkish culture to the present day. Kutadgu Bilig is an original work that focuses on people, focusing on the relations between God and man, the world and man, and death and human in particular with a political philosophy and a philosophy of life in general. In this context, it is a very important resource that sheds light on its period and civilization. Although Kutadgu Bilig contains pre-Islamic Turkish cultural codes, it is also of special importance in that it presents Turkish during the period of Islamization.

Various scholars have always written both scientific and popular works, which warn the rulers, viziers and other high-level statesmen to deal with the problems of the people and especially to act fairly, in accordance with the needs of the era in line with their own life understanding. These works have been called "book of policy-siyasetname" in our scientific history. In these works, there are basically two schools. One of them is the Western school, where the ideas of Plato and Aristotle predominate. The other one is the East (Iran-Indian) school in which the influence of Siyasetnâme of Nizamü'l-Mulk is felt as well as Ibn Mukaffa's works named Edebü'l-Kebir and Edebü's-sagir and Risâletü's-sahâbe, Cahız's "Kitabü't-Tâc fi Ahlâki'l-mülûk", Keykavus b. Iskender's book he wrote for his son Gilan Shah, Kabusnâme. In this context, Kutadgu Bilig is an elite and important Book of Policy within the East (Iran-Indian) school. Leaving all its other scientific identities aside, Kutadgu Bilig is more in life than Plato's State; more humanly and more moral than Niccola Machiavelli's the Prince; more realistic than Jean Jacques Rousseau's Community Convention and Tommaso Campanella's Solar Country

^a Prof. Dr. Erciyes University, severcan@erciyes.edu.tr

Philosophical State Draft; more intertwined with life and more classical book of policy when compared to Abdulhamid al-Qatib's Ruler of the East; those of Nizâmü'l-Mulk and Necmeddin Dâye.

Kutadgu Bilig is not limited to the feature of politics; it is a political philosophy with an effort to know how politics should be, the nature of both political things and the right or good political order and attempt to transfer it to all its interlocutors. With this feature, Kutadgu Bilig, one of the pioneers of political philosophies in the Islamic world, deals with the general principles of state administration as a whole, and the relations of state-religion or politics-religion. On the one hand, these relations are knotted by the verses of the Holy Quran and the hadiths, while on the other hand, these fabrics were dressed to the Sultans as a caftan and besieged as swords. It shines as a lamp of civilization for its target audience.

When we consider civilization as the name of the rational, moral, material, spiritual, religious and worldly values set up in every aspect of human life or when we see civilization as a life style, we see Kutadgu Bilig as a burning candle of civilization. Yusuf Has Hâcib treats many thoughts and behaviors that reveal the understanding of civilization within the understanding and style as we convey in the article. The concepts of sovereignty, viziership, bureaucracy, state, law, rule of law, justice, fair administration, language / language, word, reason, knowledge, world, hereafter and righteousness are the prominent ones. These concepts are presented in a very understandable way in the life of thought and behavior.

First of all, this work is called "Kutadgu Bilig and it is a civilization project. The term ad Kutadgu etymologically means "kut-ad-gu / blessedness". Kut also means state, happiness, bliss and political power. If Kut is understood as sovereignty, it refers to "heavenly sovereignty. The ruler is the Bless coming from the God in the Turks. Ebü'l-Gâzi explains in his "Secre" that "idi kut" means "the one who blesses". In the language of Yusuf Hâs Hâcib, "idi kut" might have turned into "kutadgu". Accordingly, the sovereign gives the blessings he received from God to those under his rule. Thus, the bless passes from God to the ruler and through him to his people. Likewise, Kutadgu Bilig is the information which provides bless. God enlightens the consciousness about the kut-bless in the ruler through Yusuf Has Hajib. Has Hâcib presents the blessing to his ruler as this Kutadgu Bilig-Blessed Knowledge book, while the ruler transmits this blessing to his people as justice. If Kutadgu Bilig is taken at the center of these approaches to "blessing up and painted as a river on a canvas, and likewise the values and insights of the civilization circle

preferred by Yusuf Has Hajib is depicted as another river on another canvas, the viewer will consider the sources, flows and targets of both rivers to be substantially the same.

It is an invaluable blessing that this exceptional work, which is nearly ten centuries old, is intact today. Despite this value, it is very difficult to say that the interest shown to Yusuf Has Hajib and Kutadgu Bilig for the last ten centuries is at the level they deserve. This has so far been a very unfortunate ignorance by Turkish scientists.

Keywords: Central Asia, Kutadgu Bilig, Civilisation, Culture.

